

ЦИВІЛІСТИКА

МОРОЗ О. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
та процесу
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

УДК 347.965.43

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.5>

ПОНЯТТЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА ТА ЙОГО ВИДИ

У статті досліджено поняття процесуального представництва. Проаналізовано підходи до визначення процесуального представництва через правовідношення та через процесуальну діяльність представника. Вказано, що представництво пов'язане із наступними видами правовідносин: між представником і довірительом (внутрішні правовідносини), між представником та судом (зовнішні правовідносини) та між довірительом і судом. Визначено те, що основними цілями процесуального представництва виступає захист прав і охоронюваних законом інтересів учасників справи, та реалізація процесуальних прав й обов'язків учасників процесу. Вказується, що похідними цілями процесуального представництва є: сприяння суду у здійсненні правосуддя, попередження порушень процесуальних прав особи, яку представляють, досягнення найсприятливішого результату для особи, яку представляють. Автор погоджується з наступним визначенням процесуального представництва: процесуальне представництво – це вчинення в цивільному процесі однією особою (представником) у межах наданих повноважень юридичних дій від імені іншої особи із метою захисту її прав і законних інтересів та/або реалізації її процесуальних прав або обов'язків. У статті досліджено досить дискусійне питання поділу процесуального представництва на види. Здійснено аналіз процесуального представництва: за підставами виникнення (законне та договірне); за способом виникнення (факультативне й обов'язкове); за ознаками осіб, інтереси яких представляють (представництво сторін, третіх осіб, заявників, заінтересованих осіб, органів державної влади, органів місцевого самоврядування); за ознакою осіб, які здійснюють представництво (представництво, що здійснюється адвокатами, юрисконсультами й іншими працівниками організацій, батьками, опікунами, піклувальниками, громадянами, що допущені судом до представництва конкретної особи по конкретній справі).

Ключові слова: поняття процесуального представництва, види процесуального представництва.

Moroz O. V. Concept of procedural representation and its types

The article analyzes the concept of procedural representation. Approaches to determining the concept of procedural representation in terms of legal relations and in terms of procedural activity of the representative are analyzed. It is pointed out that representation is related to the types of legal relations: between the representative and the principal (internal legal relations), between the representative and the court (external legal relations) and between the principal and the court. It was ascertained that

the objectives of procedural representation are protecting the legal rights and interests of the participants of the case and implementing procedural rights and obligations of the participants in the process. It is indicated that the derivative goals of procedural representation are: assisting the court in administering justice, preventing violations of the procedural rights of the represented person, achieving the most favourable result for the represented person. The author agrees with the definition of procedural representation: procedural representation is the performance in a civil procedure of legal actions by one person (representative) on behalf of another person with the purpose of protecting his/her rights and legal interests or realizing his/her procedural rights or obligations. The article examines the rather controversial issue of dividing procedural representation into types. The analysis of procedural representation was carried out: due to the grounds of occurrence (legal and contractual); due to the method of occurrence (optional and mandatory); due to the characteristics of the persons whose interests are represented (representation of the parties, third parties, applicants, interested persons, state authorities, local self-government bodies); due to the basis of persons performing representation (representation performed by lawyers, legal advisers and other employees of organizations, parents, guardians, custodians, citizens, admitted by the court to represent a specific person in a specific case).

Key words: *concept of procedural representation, types of procedural representation.*

Вступ. Україна, ставши на шлях розбудови правової держави і створення демократичного суспільства, має забезпечити захист прав та охоронюваних законом інтересів усіх без винятку осіб. Проте деякі особи (малолітні особи, неповнолітні особи, недієздатні особи та особи, цивільна дієздатність яких обмежена, юридичні особи) не можуть самостійно належним чином здійснити захист своїх прав та охоронюваних законом інтересів. Тому з метою сприяння захисту прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб при здійсненні цивільного судочинства діє інститут процесуального представництва.

Серед вчених-процесуалістів відсутній єдиний підхід до визначення процесуального представництва та класифікації представництва на певні види. Враховуючи зростаючу роль процесуального представництва, виникає необхідність наукової розробки загальних питань процесуального представництва, а саме питання щодо поняття процесуального представництва та його види. Дана проблематика є досить актуальною і потребує подальшого ґрунтовного дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На питання поняття процесуального представництва та його види вже звертали увагу у правовій літературі деякі вчені-процесуалісти, а саме: В.В. Комаров, І.А. Павлуник, П.І. Радченко, Я.А. Розенберг, В.І. Тertiшніков, М.Й. Штефан, та інші учені.

Постановка завдання. Мета дослідження – загальне дослідження та аналіз поняття процесуального представництва та його видів.

Результати дослідження. В юридичній літературі на даний час відсутній єдиний підхід до визначення терміну представницької діяльності у суді. Вчені-процесуалісти до визначення даного терміну підходять по-різному: «судове представництво» [1, с. 109; 2, с. 73], «представництво в цивільному процесі» [3, с. 145-146], «представництво в суді» [4, с. 18; 5, с. 225], «цивільне процесуальне представництво» [3, с. 146-147] чи «процесуальне представництво» [6, с. 19]. Інколи вчені одночасно вживають терміни «представництво в суді» або «судове представництво» і «цивільне процесуальне представництво» або «процесуальне представництво» [2, с. 72-73]. Термін «судове представництво» створює хибне уявлення про те, що представництво здійснюється саме судом, тому використання даного терміну є не досить вдалим. Отже, цілком доцільним є використання термінів «процесуальне представництво», «цивільне процесуальне представництво», «представництво в цивільному процесі» та «представництво в суді».

Відповідно до ч. 1 ст. 58 ЦПК України [7] сторона, третя особа, та особа, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи, може брати участь в судовому процесі особисто (самопредставництво) та (або) через представника. У ЦПК України відсутнє визначення поняття процесуального представництва.

На даний час в Україні в теорії цивільного процесу є два підходи до визначення процесуального представництва. Одні учені [8, с. 92; 9, с. 89] розглядають процесуальне представництво як правовідношення, у силу якого одна особа здійснює процесуальні дії у межах своїх повноважень від імені і в інтересах іншої особи. Інші автори [10, с. 84] процесуальне представництво розглядають як вчинення однією особою у межах наданих їй повноважень процесуальних дій (чи її процесуальну діяльність) від імені і в інтересах іншої особи. Головною відмінністю у даних підходах до визначення процесуального представництва є те, що у першому випадку представництво визначається через правовідношення, а в другому випадку – через процесуальну діяльність представника. Деякі вчені-процесуалісти [6, с. 12] вважають, що дані підходи до визначення представництва не потрібно протиставляти оскільки між ними не існує принципових розходжень.

Необхідно зазначити, що представництво пов'язане із двома видами правовідносин: між представником і довірительом (внутрішні правовідносини) і між представником та судом (зовнішні правовідносини). Питання взаємовідносин між представником і особою, яку він представляє, регулюються нормами матеріального права. ЦПК України містить тільки вимоги щодо виду і порядку оформлення документів, якими представник перед судом має підтвердити свої повноваження, або способу надання представникові деяких повноважень. Правовідносини між довірительом і представником мають матеріально-правовий характер та, як правило, виступають підставою виникнення правовідносин між судом та представником. Правовідносини між представником і судом мають процесуально-правовий характер, тому що вони ґрунтуються на нормах цивільного процесуального права.

Деякі вчені-процесуалісти виділяють ще й третю групу правовідносин, які пов'язані з представництвом, – це правовідносини між довірительом (особою, яку представляють) і судом [6, с. 16]. Проте Павлуник І.А. вважає, що дана позиція викликає певні заперечення, оскільки правовідносини, які виникають між судом і стороною або іншим учасником процесу, знаходяться поза межами представницьких правовідносин та від них незалежні [11, с. 36].

Виникненню правовідносин між представником та судом передують правовідносини між представником і довірительом. Без установлених цивільно-правових (трудових, сімейних) відносин між довірительом і представником у переважній більшості випадків виникнення у суді процесуальних правовідносин за участю представника неможливе.

Існування правовідносин між довірительом і представником не може виступати безумовною підставою виникнення процесуальних представницьких правовідносин. Так, Комаров В.В. і Радченко П.І. [12, с. 5] вказують, що процесуальні правовідносини завжди повинні бути результатом діяльності. Отже, однією із передумов виникнення процесуальних правовідносин за участю представника є вольові юридичні дії представника, його процесуальна діяльність, що одночасно складає й зміст правовідносин.

Розглядаючи процесуальне представництво доцільно також звернути увагу на питання щодо його цілей. Однак у теорії цивільного процесуального права відсутній єдиний погляд відносно цілей процесуального представництва. Одні вчені-процесуалісти [8, с. 62; 2, с. 54] до цілей процесуального представництва відносять: надання допомоги особі, яку представляють, у захисті її прав і надання допомоги суду у здійсненні правосуддя.

Так, Розенберг Я.А. завданнями процесуального представництва визначає: вчинення від імені та в інтересах особи, яку представляють, процесуальних дій; надання кваліфікованої допомоги й сприяння у здійсненні правосуддя [6, с. 31]. Деякі автори [1, с. 109] метою представництва уявляють як надання юридичної допомоги під час розгляду цивільної справи в суді.

Штефан М.Й., Дріжчана О.Г. до цілей процесуального представництва відносять захист прав і охоронюваних законом інтересів учасників справи, державних і громадських

інтересів, та сприяння суду у з'ясуванні обставин справи, постановленні законного та обґрунтованого рішення [13, с. 5].

Павлуник І.А. вказує, що при визначенні цілей процесуального представництва доцільно враховувати й те, що представництво може здійснюватися не тільки від імені й в інтересах сторін, третіх осіб чи заінтересованих осіб, але й від імені інших учасників процесу: органів державної влади, органів місцевого самоврядування, юридичних та фізичних осіб, яким за законом надано право захищати права та свободи інших осіб [11, с. 39].

Поняття юридичної особи, органу державної влади або органу місцевого самоврядування має абстрактний характер. Тому у взаємовідносинах із іншими особами їх представляють конкретні фізичні особи, які наділені на те певними повноваженнями. Юридичні особи, органи державної влади та органи місцевого самоврядування реалізують своє право на участь у процесі для судового захисту прав і свобод своїх, громадських чи державних інтересів переважно через їх представників. Так, відповідно до ч. 3 ст. 58 ЦПК України [7] юридична особа незалежно від порядку її створення бере участь у справі через свого керівника, члена виконавчого органу, іншу особу, уповноважену діяти від її імені відповідно до закону, статуту, положення, трудового договору (контракту) (самопредставництво юридичної особи), або через представника.

Серед цілей процесуального представництва доцільно виділити також таку, як реалізація представником процесуальних прав і обов'язків особи, яку він представляє у цивільному судочинстві. Така ціль стосується як законного представництва, тому що недієздатна або малолітня особа, що є учасником справи, може реалізувати своє право на судовий захист лише через представника; так і представництва юридичних осіб, які, у більшості випадків, беруть участь у справі через представника.

Павлуник І.А. цілі процесуального представництва поділяє на основні, та похідні (які пов'язані й впливають з перших). До основних цілей процесуального представництва автор відносить: захист (сприяння у захисті) прав та інтересів учасників справи; реалізацію процесуальних прав і обов'язків учасників процесу. До похідних цілей він відносить: сприяння суду у здійсненні правосуддя; попередження порушень процесуальних прав особи, яку представляють; досягнення найбільш сприятливого результату для представляємої особи [11, с. 40].

Можна цілком погодитися із визначенням процесуального представництва, яке запропонував Павлуник І.А. [11, с. 40]. Так, процесуальне представництво – це вчинення в цивільному процесі однією особою (представником) у межах наданих повноважень юридичних дій від імені іншої особи із метою захисту її прав і законних інтересів та/або реалізації її процесуальних прав або обов'язків.

Не менш дискусійним є питання поділу процесуального представництва на види. Процесуальне представництво поділялось на договірне та законне [14, с. 35]. Такий поділ зберігся й до теперішнього часу. Проте при даній класифікації процесуального представництва серед вчених-процесуалістів не існувало єдиного підходу, яке саме представництво необхідно відносити до законного, а яке до договірного представництва.

Штутін Я.Л. до видів процесуального представництва відносив договірне, законне та статутне представництво (представництво юридичних осіб через їх органи) [15, с. 120].

Заворотько П.П. і Штефан М.Й. здійснили поділ представництва за їх суб'єктами на наступні види: представництво сторін і третіх осіб; представництво органів державного управління; представництво профспілок; представництво громадських організацій і колективів трудящих. Також вони здійснили поділ представництва за ознакою осіб: на представництво громадян і представництво юридичних осіб; за підставою та способом виникнення представництва: на законне і договірне представництво, добровільне та необхідне представництво [8, с. 99].

Розенберг Я.А. ще здійснив поділ представництва: за суб'єктами, представниками, підставами його виникнення і ступенем необхідності. За суб'єктами процесуальне представництво вчений поділив на представництво громадян, представництво юридичних осіб

і представництво неюридичних осіб, що у свою чергу поділив на представництво організацій, які захищають права інших осіб й представництво громадськості. Розенберг Я.А. здійснив також поділ представництва за представниками: на адвокатське представництво, профспілкове представництво тощо. За підставами виникнення він виділяє: договірне, законне та громадське представництво (при представництві громадян), й договірне і статутне (при представництві юридичних осіб). За ступенем необхідності вчений поділяє представництво на добровільне і обов'язкове [6, с. 80-81].

Штефан М.Й. вдосконалив даний підхід до класифікації представництва та виклав найбільш повну та вичерпну класифікацію. Так, він поділяє представництво:

- за підставами виникнення: на законне та договірне;
- за способом виникнення: на факультативне й обов'язкове;
- за ознаками осіб, інтереси яких представляють: на представництво сторін, третіх осіб, заявників, заінтересованих осіб, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, профспілок, інших організацій, трудових колективів, які захищають права інших осіб;

- за ознакою осіб, які здійснюють представництво: на представництво, що здійснюється адвокатами, юрисконсультами й іншими працівниками організацій, уповноваженими профспілок й інших громадських організацій, батьками, опікунами, піклувальниками, співучасниками, громадянами, які допущені судом до представництва конкретної особи по конкретній справі [16, с. 145].

Чванкін С.А. запропонував провести класифікацію представництва за наступними критеріями: 1) за ознаками осіб, в інтересах яких здійснюється представництво; 2) за ознаками осіб, які здійснюють представництво; 3) за ступенем заміщення особи, яку представляють; 4) за підставами виникнення; 5) за способами виникнення [17, с. 114].

Павлуник І.А. запропонував наступний поділ процесуального представництва за підставами виникнення: договірне представництво; законне представництво; представництво здійснюване на основі статутів (положень) й інших спеціальних правових підставах. Останній вид представництва він в свою чергу поділив на наступні підвиди: представництво громадськими, іншими організаціями інтересів своїх членів; представництво вищестоящими органами (організаціями) інтересів нижчестоящих; офіційне представництво, яке передбачене спеціальними законами на випадок неможливості дієздатної сторони (третьої особи) через відсутність чи з інших причин своєчасно захистити свої права та інтереси в суді [11, с. 44-45].

Законне представництво, яке здійснюється в інтересах малолітніх, неповнолітніх, недієздатних та осіб, цивільна дієздатність яких обмежена, які мають змоги захистити свої права й інтереси в суді, Павлуник І.А. поділяє на наступні підвиди: представництво родичів за походженням; представництво опікунами (піклувальниками) інтересів неповнолітніх осіб та осіб, визнаних судом недієздатними чи обмежено дієздатними; представництво осіб, визнаних судом безвісно відсутніми, та спадкоємців (до прийняття ними спадщини) [11, с. 45].

Положення щодо законних представників регламентовано статтею 59 ЦПК України. Так, відповідно до ч. 1 статті 59 ЦПК України [7] права, свободи й інтереси малолітніх осіб віком до чотирнадцяти років, та недієздатних фізичних осіб захищають в суді їх батьки, усиновлювачі, опікуни або інші особи, визначені законом. Відповідно до ч. 2 статті 59 ЦПК України [7] права, свободи й інтереси неповнолітніх осіб віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, та осіб, цивільна дієздатність яких обмежена, можуть захищати в суді їх батьки, усиновлювачі, піклувальники або інші особи, визначені законом. Однак суд може залучити до участі у даній категорії справ неповнолітню особу або особу, цивільна дієздатність якої обмежена.

Павлуник І.А. здійснив поділ на підвиди і у договірному представництві, що виникає або на підставі укладеного між представником й особою, яку він представляє, договору доручення або трудового договору: адвокатське представництво; представництво працівниками

інтересів юридичних осіб; представництво співучасниками; представництво, здійснюване іншими особами, допущеними судом до представництва [11, с. 45].

Аналізуючи ст. 58 ЦПК України [7], можемо дійти висновку, що представництво можна поділити на наступні види: представництво фізичних осіб, представництво юридичних осіб та представництво держави.

Виходячи зі змісту ч. 1 ст. 58 ЦПК України [7], доцільно виділити наступну класифікацію представництва в залежності від процесуального статусу осіб, яких представляють: представництво сторін; представництво третіх осіб; представництво осіб, яким відповідно до закону надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи.

Виходячи зі змісту ст. 62 ЦПК України [7] можна здійснити класифікацію представництва в залежності від документів, що посвідчують повноваження представників: представництво за довіреністю фізичної особи; представництво за довіреністю юридичної особи; представництво за документами, що посвідчують статус законних представників (свідомством про народження дитини чи рішенням про призначення опікуном, піклувальником або охоронцем спадкового майна); представництво за ордером, виданим адвокату відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»; представництво за дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правничої допомоги, виданим відповідно до Закону України «Про безоплатну правничу допомогу».

Висновки. Процесуальне представництво потрібно визначати як вчинення в цивільному процесі однією особою (представником) у межах наданих повноважень юридичних дій від імені іншої особи із метою захисту її прав і законних інтересів та/або реалізації її процесуальних прав або обов'язків. Отже, детальний аналіз поняття процесуального представництва та його види має доволі важливе наукове та практичне значення.

Список використаних джерел:

1. Цивільне процесуальне право України: підручник / В.В. Комаров, В.А. Бігун, П.І. Радченко та ін.; за ред. В.В. Комарова. Харків: Основа, 1992. 416 с.
2. Тертишніков В.І. Цивільний процес: Курс лекцій. Харків: Консум, 2001. 240 с.
3. Штефан М.Й. Цивільний процес: Підруч. для студ. юрид. спеціальностей вищих закладів освіти. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 696 с.
4. Кузьменко С.Г. Цивільний процес у питаннях та відповідях: Навч. посіб. Донецьк: Академія, 1998. 88 с.
5. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за ред. В.В. Комарова. Харків: Одісей, 2001. 299 с.
6. Розенберг Я.А. Представництво з цивільних справ у суді та арбітражі. Рига: Зінатне, 1981. 147 с.
7. Цивільний процесуальний кодекс України: від 18.03.2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 23.10.2023 р.).
8. Заворотько П.П., Штефан М.Й. Особи, які беруть участь у справі: Учбовий посібник. К.: Вид-во Київського університету, 1967. 107 с.
9. Тертишніков В.І. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар. Харків: Консум, 1997. 400 с.
10. Штефан М.Й., Дріжчана О.Г. Цивільне процесуальне право України: Підручник для юридичних вузів і фак-тів. К.: Либідь, 1994. 320 с.
11. Павлуник І.А. Представництво в цивільному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2002. 251 с.
12. Комаров В.В., Радченко П.І. Цивільні процесуальні відносини та їх суб'єкти: Навчальний посібник. К., 1991. 104 с.
13. Штефан М.Й., Дріжчана О.Г., Гусев Е.А. Представництво громадян у суді: Навч. посіб. К.: Либідь, 1991. 231 с.
14. Дубинский А.С. Як ведуться цивільні справи. Харків, 1926. 65 с.

15. Штутін Я.Л. Лекції з радянського цивільного процесу. К., 1954. 344 с.
16. Стефан М.Й. Цивільний процес: Підруч. для юрид. спеціальностей вищих закладів освіти. К.: Ін Юре, 1997. 608 с.
17. Чвакін С.А. Добровільне представництво у цивільному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2005. 226 с.

